

OLGA STAWIŃSKA*
Instytut Filologii Słowiańskiej UJ

Scenariusze inicjacyjne w prozie słowackiej po 1989 roku

Popularne w rodzimej krytyce literackiej lat dziewięćdziesiątych narracje o młodej polskiej prozie budowane z wykorzystaniem kategorii modeli inicjacyjnych czy schematów powieści rozwojowych nie znajdują korelatu w kontekście literatury słowackiej. Nie da się ukryć – w najbardziej istotnych monografiach syntetyzujących i podsumowujących refleksje na temat słowackiej literatury po 1989 roku nie zostaje podjęta żadna próba analizy utworów w kontekście scenariuszy inicjacyjnych i pochodnych. Co ciekawe, zupełnie inaczej jest w wypadku Czech, gdzie kwestie te nierzadko stanowiły punkt odniesienia w interpretacji współczesnych tekstów literackich¹. W prozie polskiej nawiązania do tradycji Bildungsroman, kryteria i miary inicjacyjne czy rozwojowe stanowiły przez pewien czas jedno z podstawowych narzędzi służących opisowi i porządkowaniu współczesnej literatury. Przypomnę, że Przemysław Czapliński w publikacji *Ślady przełomu. O prozie polskiej 1976–1996* wyróżnia inicjację jako jeden z kluczowych kontekstów interpretacyjnych polskiej prozy po 1989 roku. Krytyk stawia w niej tezę o istnieniu pewnej „koniunktury na prozę inicjacyjną” (Czapliński 1997: 194) oraz podkreśla, że „powieść inicjacyjna należy do gatunków stawianych – obok parodii i pastiszu – w uprzywilejowanej pozycji przez każdy przełom. Dzieje się tak, ponieważ powieść o wtajemniczeniu wspomaga przemianę estetyk” (Czapliński 1997: 196). Sukces komercyjny *Weisera Dawidka* Pawła Huellego – pierwszej powieści inicjacyjnej, która zagościła w świadomości czytelniczej w latach dziewięćdziesiątych (choć wydana została w 1987 roku) – sprawił, że termin „inicjacja” zaczął funkcjonować na rynku wydawniczym jako słowo klucz, będące jednocześnie argumentem i sloganem rekla-

---

* E-mail: olga.stawinska@gmail.com. Autorka pragnie złożyć serdeczne podziękowania Pani Promotor, dr hab. Celinie Judzie, prof. UJ, za cenne wskazówki udzielone podczas pisania niniejszego artykułu.

¹ Dokładne informacje dotyczące wspomnianych monografii zamieszczam w bibliografii do niniejszego artykułu.

mowym². Polskie *coming-of-age story*, powieści inicjacyjne, narracje o dorastaniu, schematy bildungsroman cieszyły się dużym zainteresowaniem czytelników, o czym świadczyła nie tylko dobra sprzedaż takich tytułów, jak *Boża podszewka* Teresy Lubkiewicz-Urbanowicz, *Panna nikt* Tomka Tryzny czy wspomniany już *Weiser Dawidek*, ale również ich – gromadzące sporą widownię – ekranizacje (telewizyjne i kinowe).

Nieobecność kategorii inicjacji oraz synonimicznych (do pewnego stopnia) względem niej terminów, takich jak powieść rozwojowa, edukacyjna czy powieść o dojrzewaniu w słowackim dyskursie krytycznoliterackim ostatniego dwudziestolecia nie oznacza jednak braku takich narracji, które to bądź całkowicie oparte są na omawianym modelu, bądź też wykorzystują pewne jego elementy. Relatywnie zbieżne usytuowanie przełomów w dwudziestowiecznej historii Polski i Słowacji, wespół z rzeczywistym zainteresowaniem artystów estetyką tego typu powieści w konkretnych etapach historycznych (przykładowa cezura lat 1918, 1956, 1968), zdają się przemawiać na korzyść przytoczonej tezy Czaplńskiego.

Pomimo że opowieści analizujące, interpretujące i komentujące zjawiska nowej prozy słowackiej nie pracują w większości przypadków z kategoriami inicjacji czy dorastania, narracje tego typu zajmują w ostatnim dwudziestoleciu literatury słowackiej dość znaczące miejsce. W niniejszej pracy postaram się przedstawić oraz sklasyfikować najbardziej popularne odniesienia najnowszej prozy słowackiej do problemu inicjacji. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu nie mam możliwości zaprezentowania precyzyjnego obrazu omawianej literatury, przedstawię więc pewien uproszczony schemat, wystarczający jednak do zbadania podstawowych rysów współczesnej słowackiej powieści inicjacyjnej. Przyjmuję zatem, że scenariusze inicjacyjne realizują się w słowackiej literaturze po 1989 roku w trzech głównych płaszczyznach: jako rytuał wejścia w historię literatury po przełomie, jako rytuał nawiązania kontaktu z czytelnikiem oraz najbardziej czytelny – rytuał wprowadzenia fikcyjnych postaci w życie, czyli inicjacja bohaterów literackich.

Słowackim autorom debiutującym po 1989 roku przypadła specyficzna rola do odegrania. Z jednej strony wejście w historię literatury po przełomie obligowało ich do wypełnienia edukacyjnej funkcji tej inicjacji, polegającej na przekazywaniu tradycji, uważnym dbaniu o podtrzymanie ciągłości i integralności literatury. Z drugiej strony – z nową prozą wiązano nadzieje nie tylko podania w wątpliwość czy osłabienia żywotności wspieranej przez minioną władzę literatury, lecz również desygnowania całkowicie nowych jakości. Debiutanci stanowili tu specyficzny przypadek grupy, która żyje dla i terazniejszością, choć ze świadomością historycznej wspólnoty literackiej. Należało ustosunkować się do obu tych czynników. I o ile kontestacja i petryfikacja starych porządków rzeczywiście miała

² Więcej na ten temat w artykule Doroty Różyckiej *O związkach między współczesną powieścią inicjacyjną a literaturą popularną* (Różycka 2003).

miejsce (przy sporej aprobacie czytelniczej), to prognozy szybkiego, samoczynnego wręcz rozwoju literatury przynajmniej w pierwszej dekadzie po przełomie nie sprawdziły się. Słowacki krytyk Valér Mikula stwierdza nawet: „sytuacja po przełomie nie przyniosła bezpośrednio nowych zmian ani zmian poetyk” (Cyt. za: Taranenková: 2009)³. Przytoczona wyżej opinia komplikuje trochę płynność dotychczasowego wywodu. W sytuacji kiedy w literaturze słowackiej po 1989 roku nie doszło do antycypowanych zmian poetyk, skoro nowa proza nie została, jak w Polsce, rzecznikzką przemiany estetyk, wart rozważenia staje się charakter związku zachodzącego pomiędzy przełomem a narracjami o wtajemniczeniu (których uprzywilejowane miejsce w konkretnych okresach potwierdza historia literatury).

Nie miejsce tu, by rekapitulować podstawowe fakty dotyczące sytuacji społeczno-politycznej związanej z posocjalistyczną transformacją na terenie Słowacji, warto jednak podkreślić rolę przełomu jako czynnika, który stymuluje i przyspiesza inicjację (indywidualną i kolektywną, inicjację dojrzałościową, inicjację do grup społecznych i inne, o których szerzej w późniejszej części wywodu). Wokół przełomu ogniskują się inicjacyjne obrzędy, nie pozwala on przejść koło siebie obojętnie, zmusza bohaterów, by się doń ustosunkowali. Zasygnalizowaliśmy pokrótce, w jaki sposób okoliczności przewrotu oddziaływały na młodych słowackich pisarzy. Przyjrzyjmy się teraz, jaką funkcję pełni w życiu i inicjacji postaci literackich obecnych w literaturze ostatnich dwóch dekad.

Najczęściej pojawiającym się wariantem inicjacji w literaturze słowackiej po przełomie jest motyw inicjacji dojrzałościowej, czyli takiej, w której dokonuje się przejście z wieku dziecięcego lub młodzieńczego w wiek dorosły. Modele inicjacyjne reprezentujące przejście do dojrzałego trybu życia (łącznie z potrzebą przejęcia nowych ról społecznych) wykorzystują nierzadko matrycę bajek magicznych, podań czy legend. Właśnie ku tym tradycjom zwrócił się Peter Pišťanek, który w mikropowieści *Mladý Donč* (Młody Doncz; kompozycyjnie najbardziej zbliżonej do klasycznych narracji inicjacyjnych) stworzył gorzką satyrę na słowackie mity narodowe, słowacką tożsamość narodową i tradycje literackie. Autor potraktował model powieści rozwojowej i podań o Janosiku jako kpiarską zabawę literacką, która posłużyła mu do kreacji specyficznej postaci literackiej, tuzinkowego chłopca, nieudacznika i nieroba. Prywatna przygoda protagonisty jest alegorią poszukiwania tożsamości całego narodu, jego kontrowersyjna inicjacja ironicznym głosem w dyskusji o modelu słowackiej tożsamości narodowej po 1989 roku⁴.

Ironia, sarkazm i wykorzystanie cudzysłowu w opisie rzeczywistości są zresztą jednym z mocniej wyróżniających się wyznaczników słowackiej literatury przede wszystkim lat dziewięćdziesiątych. Pisarze i pisarki porozumiewają się

³ Wszystkie tłumaczenia pochodzą od autorki artykułu.

⁴ Zainteresowanych tematyką powieści *Młody Doncz* odsyłam do artykułu mojego autorstwa, zob. Stawińska 2011: 123.

pastiszem, kuglarskimi wręcz zabiegami ustosunkowywania się do historii literatury, w tym konwencji inicjacyjnych i formuł stereotypowych bildungsromanów. Stąd też powieści te po przełomie w większości nabierają cech powieści antyinicjacyjnych, Missbildungsroman – opowieści o niepełnej inicjacji (przede wszystkim społecznej), nieosiągniętym wtajemniczeniu, problematycznym formowaniu się czy dyskusyjnej socjalizacji. Prezentowane w utworach dojrzewanie to bardzo często inicjacja do wyobcowania, a samo życie społeczne opisywane jest w stylistyce absurdu i brzydoty. Bohater powieści antyinicjacyjnych to najczęściej człowiek prosty lub prymitywny, przytłumiony umysłowo (tacy właśnie są bohaterowie powieści Petera Pišťánka: tytułowy młody Doncz i Rác z powieści *Rivers of Babylon*), który własną inicjację przyjmuje niejako bezrefleksyjnie, dla którego nie stanowi ona traumy (bez względu na to, czy się udała, czy też nie), ponieważ niezdolni są oni do żadnych głębszych przemyśleń. W *Rivers of Babylon* inicjacja bohatera skupia się na przejściu z jednej roli społecznej w drugą. *Rivers of Babylon* to historia młodego palacza, który dzięki sprytowi i koniunkturze w krótkim czasie z pracownika kotłowni awansuje na stanowisko dyrektora luksusowego hotelu Ambassador. Historia dorastania młodego prowincjusza w najszerzej płaszczyźnie przypomina karierę Nikodema Dyzmy. Nieskomplikowany umysłowo chłopak przyjeżdża z prowincji do stolicy, gdzie znajduje pracę palacza w hotelu. Pišťánek barwnie nakreślił postać ograniczonego człowieka bez skrupułów, który po kolejnej kłótni z szefem buntuje się i uniesiony niewyszukaną, siermiężną dumą na własną rękę zawiesza działalność kotłowni. Goście hotelu wraz z personelem i dyrektorem marzną i bardzo szybko okazuje się, kto tak na prawdę dzierży realną władzę. Konstrukcja scenariusza osiągnięcia finansowych i politycznych wpływów przez Rácza odpowiada tu przebiegowi schematu powieści rozwojowej z elementami powieści inicjacyjnej. Scenerią opisanych wydarzeń jest środowisko bratysławskiego półświatka, cinkciarzy i firm oferujących usługi w zakresie rejestrowania na VHS rytuałów weselnych, pogrzebowych i świątecznych. Pišťánek przedstawia stolicę Słowacji zaraz po zmianie systemu politycznego w 1989 roku, a wybór tego okresu nie jest przypadkowy. Rozwój bohatera *Rivers of Babylon* jest w powieści ilustrowany charakterystyczną dla wschodzącego kapitalizmu wspinaczką Rácza po kolejnych szczeblach kariery zawodowej. Inicjacja protagonisty jest inicjacją ekstrawertyczną, która zachodzi gwałtownie wskutek ożywionych starań bohatera. Jej etapy ukazane są w powieści przy pomocy określonego konstruktów przestrzennego – osiągnięciu kolejnych pułapów wtajemniczenia towarzyszy przemieszczanie się Rácza po przestrzeni rytualnej – zachowana została opozycja góra – dół, więc bohater wychodzi z kotłowni (zejście do niej możemy odczytywać jako katabazę – symboliczną śmierć – jeden z podstawowych elementów obrzędu inicjacji), by zdobywać coraz wyższą pozycję społeczną. Jego inicjacja przebiega nader intuicyjnie, przyjmuje on (z sukcesem) nowe role społeczne bez uświadomienia sobie złożoności sytuacji – rozpadu poprzedniej wspólnoty i niepewności co do trwałości obecnej. Konflikt jednostka – społeczeństwo zostaje rozwiązany nie na drodze kompromisu i akceptacji nowych

zasad, ale w wyniku sforsowania go siłą oraz przy współudziale przypadkowego zbiegu okoliczności. Rácza i jemu podobnych nie dotyczy sytuacja egzystencjalna bohaterów powieści i opowiadań, na przykład Máriusa Kopcsaya (do której jeszcze powrócę), sparaliżowanych lękiem przed niepowodzeniem, izolacją uczuciową i nieufnością wobec wszystkich i siebie samego. W przeciwieństwie do Kopcsayowych protagonistów wdrożenie Rácza w społeczeństwo po przełomie odbywa się z powodzeniem i na pełnych prawach. Dzieje się tak, ponieważ bezrefleksyjność bohatera *Rivers of Babylon* pozwala mu ignorować różnice w systemach wartości konfirmowanych przez antagonistyczne systemy polityczne, a w rezultacie nie odczuwać wyływającego z tego faktu dyskomfortu. Jego inicjacja to inicjacja do najwyższej w klasyfikacji współczesnych grup społecznych – do opisanej przez Thorsteina Veblena, choć aktualizowanej przez współczesny system kapitalistyczny, wysoko sytuowanej klasy próżniaczej. Siłowe rozwiązanie konfliktu jednostka – społeczeństwo pozwoliło bohaterowi zachować, następnie wypromować i w końcu doprowadzić do uznania za pożądane własnych cech charakteru, takich jak prostactwo i wulgarne obyczaje. Rácz większość swojego czasu poświęca na wypełnianie roli, polegającej na manifestowaniu swojego próżniactwa, będącego potwierdzeniem przynależności do klasy, której stał się częścią. Inicjację bohatera wiążemy z sukcesem, pomimo że nie jest ona wynikiem harmonijnego rozwiązania dylematu między pragnieniem samostanowienia (*self-determination*) a chęcią socjalizacji (*socialisation*), ale zuchwałej (i udanej) próby przeforsowania pierwszej z tych opcji.

Inicjacja jest niezwykle uciążliwa dla drugiego typu bohatera, którego exemplum stanowią kompletnie pozbawieni zdolności adaptacyjnych bohaterowie opowieści Máriusa Kopcsaya. Autor, choć pod różnymi imionami, wykreował jeden typ postaci literackiej, która przez różnych badaczy literatury charakteryzowana jest bardzo podobnie: „człowiek przeciętny, pełen kompleksów i frustracji, pozbawiony umiejętności adaptacyjnych, próbujący rozmaitych dróg ucieczki od rzeczywistości, z niechęcią oceniający otoczenie i własne możliwości realizacji” – w ten sposób opisuje bohatera Rafał Majerek (Majerek 2010: 21). Marta Součková dodatkowo zauważa: „Protagoniście nie tylko jeden dzień, ale całe jego życie jawi się jako krytyczne, stanowiące dla ludzi zagrożenie, marne” (Součková 2009: 149). Bohaterowie prozy Kopcsaya noszą różne imiona (obdarzone nierzadko wydźwiękiem ironicznym), ale – jak już zauważyłam – jest to właściwie jeden typ charakterologiczny. Wielokrotnie zwracano również uwagę na to, że życiową nieudolność i związane z nią rozczarowania podkreślają tytuły poszczególnych utworów Kopcsaya, z których pierwsze trzy zwykło się uważać za trylogię – mowa o zbiorach opowiadań *Kritický deň* (Krytyczny dzień), *Zbytočný život* (Niepotrzebne życie) i *Stratené roky* (Stracone lata)⁵.

⁵ Tytuły pozostałych książek są neutralne: *Mistifikátor* (Mystifikator) i *Medvedia skala* (Niedźwiedzia skała) albo pozornie pogodne – jak najnowsza pozycja w dorobku autora: *Veselé príhody z prázdnin* (Wesołe przygody z wakacji).

Bohaterem Kopcsaya jest przeważnie mężczyzna w średnim wieku, który najczęściej pracuje w redakcji brukowych czasopism – w opowiadaniu *Tiždiž* (Tyśdyś) jest to „Mężczyzna i Śmierć”, w powieści *Medvedia skala* (Niedźwiedzia skała) bohater nazywa miejsce pracy fabryką literek. Redakcje sposobem zarządzania i panującymi w nich stosunkami przypominają potentatów przemysłowych, którzy bezlitośnie wyzyskują swoich pracowników. Jednym z takich źle traktowanych pracowników jest nasz bohater – lekceważony, pogardzany i źle opłacany redaktor najniższego szczebla. Jest żonaty („ale nie bógwiejako”), ma jednego, czasem dwóch synów. Dzięki zabiegowi wplatania w różne opowiadania tych samych drugoplanowych postaci oraz sytuowaniu akcji w tej samej scenerii (np. emeryt Maslovič jest sąsiadem zarówno bohatera *Niedźwiedziej skały*, jak i postaci w opowiadaniu *Reinkarnačné ševelenie* [Reinkarnacyjny szum]) jeszcze dobitniej zostaje przez autora podkreślona koherencja głównych bohaterów literackich – próba stworzenia pewnego typu charakterologicznego. Dla tego typu bohatera konflikt jednostka – społeczeństwo stanowi przeszkodę nie do pokonania. Jeśli potraktujemy dojrzałość jako cezurę biograficzną wyznaczającą koniec przebiegu fabuły, to analizowaną prozę powinniśmy umieścić w ramach narracji antyinicjacyjnej, w której bohater rozpięty na przestrzeni całego dorobku literackiego Máriusa Kopcsaya pozostaje dla społeczeństwa typu zachodniego (pomimo osiągnięcia dojrzałości seksualnej i biologicznej) postacią o statusie dziecka. Inicjacja społecznościowa, inicjacja do wyższej grupy społecznej nie udaje się, ponieważ bohater urodzony i wychowany został w konkretnym systemie społeczno-politycznym, z konkretnym zestawem gloryfikowanych wartości i postaw, które trudno zastosować do nowej rzeczywistości. Odczuwa w związku z tym groźbę wykluczenia oraz lęk wypływający z doświadczania pewnej złudnej wolności (oferowanej przez system kapitalistyczny) bez poczucia osobistego, cielesnego i materialnego, bezpieczeństwa. Nic (może poza alkoholem) nie jest w stanie złagodzić bohaterowi konturów tragicznej w jego oczach rzeczywistości oraz, parafrazując Johna Bartha, „życia wyczerpanych możliwości”, w kontaktach z którym bohater pozostaje bierny. Tematyka utworów Máriusa Kopcsaya porusza dość istotny problem związany ze współczesną socjalizacją i z rytuałami inicjacyjnymi. Zadaje pytanie o podstawy współczesnej socjalizacji, której paradoksalnym wymogiem w obecnych warunkach społeczno-politycznych jest krzycząca indywidualizacja, pożądana przedsiębiorczość – coś, co pospolicie nazywamy „siłą przebicia”. Są to cechy, którymi autor Peter Pišťanek obdarzył zwycięskiego bohatera swojej trylogii. Konflikt społeczeństwo – jednostka zostaje rozstrzygnięty na niekorzyść protagonisty prozy Máriusa Kopcsaya, który nie jest zdolny do reedukacji przeszłości – nawyków, poglądów, wyznawanych wartości, a zatem nie potrafi (nie dlatego, że nie chce, ale z powodu braku odpowiedniego aparatu poznawczego) zaakceptować nowych realiów. Nie jest przy tym typowym zbuntowanym outsiderem, w żadnej płaszczyźnie nie stanowi alternatywy dla wzgardzonego społeczeństwa konsumpcyjnego – w jego przypadku nie ma mowy o pokusie

pójścia do kresu własnych możliwości, w jego życiu nie ma również miejsca na szlachetną opozycyjność. Opowieści Kopcsaya stanowią satyryczny obraz nad wyraz pospolitego bohatera wyrzuconego na margines społeczeństwa, którego pełnoprawną częścią chciałby się stać.

Nierozstrzygnięte formowanie się i problematyczną inicjację uczyniła tematem swojego debiutanckiego tomu opowiadań *Buchty švabachom* (Bułki gotykiem) Zuska Kepplová. Bohaterami tomu są „współcześni nomadzi” – „imigranci z możliwością natychmiastowego powrotu do domu, z możliwością, która w żaden sposób nie zmniejsza ich wewnętrznego niepokoju, nie jest w stanie powstrzymać ich przed szukaniem odpowiedzi na pytanie, czym jest ten dom i gdzie właściwie się znajduje” (Modrovich 2011). Protagonści *Bulek gotykiem* to w większości rówieśnicy i rówieśniczki autorki (rocznik 1982), temporalni emigranci, którzy z różnych powodów wybrali się w podróż, a Kepplová uchwyciła ich w kilku europejskich miastach (Paryż, Londyn, Helsinki, Budapeszt). Z tematyką inicjacyjną wiąże opowiadania właśnie motyw podróży – neofici i neofitki opuszczają swoje dotychczasowe domy. I znów, inicjacja ma tu charakter przede wszystkim dojrzałościowy – stanowi potwierdzenie zdolności adaptacyjnych przejawiających się zdolnością do założenia rodziny i niezależnością finansową. Sama inicjacja przybiera formę nieudanych prób – rozpadających się relacji międzyludzkich, wiecznych przeprowadzek i zmian zamieszkania. Przy czym problemy nie wynikają, jak w wypadku bohaterów Kopcsaya, ze sprzeczności między systemami wartości. Dwudziestoparolatkové Kepplovej swoją biologiczną i fizyczną dojrzałość osiągnęli już w scenarii nowego ładu i nie czują potrzeby odnoszenia się do przeszłości ani konfrontowania z historią (przejawia się to również w stosunku do rodziców, których traktują raczej pobłażliwie i z podszytą poczuciem wyższości wyrozumiałą troską). Prowadzą prowizoryczną egzystencję, życie rozpięte pomiędzy funkcjonowaniem ze statusem dziecka a opinią dorosłego. Inicjacja nie ma wymiaru punktowego, przełomowego, stanowi niekończący się rytuał introwertyczny – jest nieustającą podróżą w głąb siebie. Bohaterowie świadomie nie podejmują aktywnych działań przybliżających ich do włączenia się na pełnych prawach w społeczeństwo, gdyż wyobrażona wizja jutra często nie zawiera w sobie obietnicy szczęścia. Ich młodość nie jest optymistyczna, beztroska i ekspansywna, a stan, w którym trwają, nie jest położeniem, o którego trwałość chcieliby zabiegać. Określenie „podróż” jest tu trochę na wyrost. Bohaterowie raczej snują się, wałęsają i błakają po różnych europejskich krajach i miastach. Rozdarcie wewnętrznemu towarzyszy samowolne „rozdzieranie” własnej przestrzeni. Przejawia się to wieczną przeprowadzką, bohaterowie zmieniają mieszkania, jakby ze strachu, że dłuższy pobyt w jakimś domu można by potraktować jako świadectwo ugruntowania dorosłej tożsamości – zgodnie ze scenariuszem klasycznej inicjacji wędrówka kończy się między innymi właśnie założeniem domu.

Wymienione powyżej narracje wpisują się w tak zwany balzakowski schemat Bachtinowskiej typologii powieści, w którym: „pozytywny bohater świata idyl-

licznego staje się kimś śmiesznym, żalonym i zbytecznym [Kopcsay], albo ginie [metaforycznie bohaterowie Kepplovej], albo przystosowuje się i staje egoistycznym drapieżcą [Rácz]" (cyt. za: Czaplński 1997: 220). Drugi, goetheański model zakłada możliwość partycypacji w rzeczywistości, uczestnictwa w wielkim świecie, które prowadzi przez doskonalenie siebie, wychowywanie i kształtowanie własnej osobowości na drodze kompromisów. Słowackie narracje inicjacyjne prezentujące tę postawę najczęściej sięgają do klasycznej formy bildungsromanu – nie burzą jej tradycyjnych reguł i nie wprowadzają znaczących modyfikacji. Przykładem utworu goetheańskiego jest na przykład powieść historyczna Pavla Rankova *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy...)* (Stało się pierwszego września [albo kiedy indziej...]), w której na tle wydarzeń historycznych (akcja powieści odgrywa się pomiędzy 1938 a 1968 rokiem) ukazana została inicjacja czwórki bohaterów – Słowaczki Márii, Czecha Honzy, Żyda Gabriela i Węgrea Petera. Kontekst historyczny staje się tu podstawą do zademonstrowania autorskiego stosunku do przeszłości, jest „środkiem pozornego zyskiwania dystansu do historii. Rankov prezentuje dość stereotypową, uproszczoną, miejscami wręcz bajkową wizję przeszłości. Prawdopodobnie wybór scenariusza powieści inicjacyjnej (czy raczej rozwojowej – ze względu na rozpiętość czasową) nie jest tu przypadkowy – Rankov, eksponując ideologię, prezentuje własny do niej stosunek, czym zdaje się potwierdzać tezę mówiącą o tym, że powieść inicjacyjna to „jeden z gatunków doskonale ułatwiających mitologizację doświadczeń” (Czaplński 1997: 202).

Na tle powieści Pavla Rankova artystycznie dużo bardziej wyrazisty jest inny utwór o tematyce *coming of age story* – *Bellevue* Ivany Dobrakovovej. Akcja powieści toczy się w zakładzie psychiatrycznym w Marseille, do którego główna bohaterka, kilkunastoletnia Słowaczka Blanka, trafia w ramach wolontariatu. Jej pobyt we Francji stopniowo zmienia się w koszmar. Spotkaniu z obcym światem i skrupulatnemu oswajaniu dorosłości towarzyszy choroba duszy. Doświadczenie inicjacji zostaje bowiem w *Bellevue* przedstawione jako wtajemniczenie bohaterki w zgrozę świata, inicjacja dziewczyny ma charakter inicjująco-różnicujący – neofitka integruje się z grupą, którą gardzi i na tle której chciałaby się wyróżnić. Jej coraz bardziej niepokojące projekcje wskazują na spirytualistyczny i traumatyczny charakter dorastania (owocujący depresją, którą moglibyśmy odczytywać jako symboliczną śmierć bohaterki), co, jak już wspominałam, cechuje bohaterów o złożonej umysłowości. Wyprawa wolontariuszki posiada oczywiste znamiona inicjacji (odłączenie neofitki od domu, podróż, obecność mentora, zakład psychiatryczny jako zamknięta przestrzeń kościoła, zamku w średniowiecznych powieściach inicjacyjnych lub labiryntu w wariantach późniejszych, czym ułatwia czytelnikom rozpoznanie gatunku matki. I rzeczywiście, odczytanie tego wzorca nasuwa się niejako samo, a w głosach komentujących ten utwór pojawia się wreszcie termin *inicjacja*, po raz pierwszy chyba w recenzji Michala Rehúša: „To, co możemy odbierać jako powolne rozwijanie się choroby, Blanka interpretuje jako przejście z dzieciństwa do dorosłości.

Rozumując w ten sposób, tekst Dobrakovovej może zostać odczytany jako powieść inicjacyjna” (Rehúš 2011: 25).

Bolesna, okupiona chorobą i wyrzeczeniami inicjacja Blanki wypełniła się i zgodnie ze scenariuszem dziewczyna wraca do domu, do Bratysławy. Proza ta mówi jednak o inicjacji jako o utracie części siebie bardziej niż zyskaniu dojrzałego spojrzenia na uniwersum. Inicjacja to trauma, to implikowana groza Bellevue – tak moim zdaniem powinniśmy odczytywać zdanie wieńczące powieść:

[...] spojrzenie Svetlany jest niewyobrażalnie smutne, oddane, nieutesitelne, bladoniebieskie oczy Svetlany są niczym ażurowe zatoki calanques, w których widać każdy detal morskiego dna, to spojrzenie jest jak przepaść, która otwiera mi się pod nogami, wir, który wyrwa mnie z ziemi, wciąga w swoje wnętrzości, z zawrotną szybkością spadam do własnego wnętrza, nagle po lewej stronie dostrzegam plastikowe krzesła i basen z vexem, po prawej szumiące drzewa i odstawione wózki, nade mną Martina, Drago i sanitariusze, nagle widzę, czuję, wiem, że wciąż jeszcze jestem, że zawsze będę w centrum Bellevue (Dobrakovová 2010: 190).

Proza inicjacyjna, wychowawcza, edukacyjna, scenariusze *coming-of-age story* oraz synonimiczne narracje, jak – mam nadzieję – udało mi się w niniejszym artykule przedstawić, oferują szerokie możliwości analizy i opisu zjawisk charakterystycznych dla dzisiejszej rzeczywistości, które wydają się atrakcyjne dla współczesnych pisarzy i pisarek, również na Słowacji. Poza już wymienionymi sytuacjami modele te służą także do wdzięcznego zaprezentowania procesów przejścia w kwestiach biologicznych czy religijnych (Ján Litvák, Robert Bielik). Inicjacyjna perspektywa opisu rzeczywistości okazuje się zresztą atrakcyjna nie tylko dla pisarzy, ale i dla czytelników. Często nieuświadomiana czytelność przebiegu fabularnego oraz odwołania do stereotypów społecznych charakteryzująca współczesne wersje tego typu prozy to cechy składające się na budowanie dość wysokiej popularności czytelniczej. Świadczą o tym doniesienia rynków wydawniczych – *Rivers of Babylon* jest najlepiej sprzedającym się tytułem w historii słowackiej literatury ostatnich dwóch dekad, Kepplová jest obecnie czarnym koniem wydawnictwa Kolomana Kertésza Bagali, powieści Rankova, Dobrakovovej i Kopsčaya znalazły się w finale prestiżowej słowackiej nagrody literackiej Anasoft Litera.

BIBLIOGRAFIA

- Czapliński Przemysław, 1997, *Ślady przelomu. O prozie polskiej 1976–1996*, Kraków.
 Dobrakovová Ivana, 2010, *Bellevue*, Bratislava.
 Halvoník Alexander, 2004, *Premeny. Slovenská próza na rozhraní storočí*, Bratislava.

- Hodrová Daniela, 1993, *Román zasvěcení*, Praha.
- Kepplová Zuska, 2011, *Buchty švabachom*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 1998, *Kritický deň*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 2004, *Stratené roky*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 2005, *Domov*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 2006, *Zbytočný život*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 2008, *Mystifikátor*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 2009, *Medvedia skala*, Bratislava.
- Kopcsay Mária, 2012, *Veselé príhody z prázdnin*, Bratislava.
- Majerek Rafał, 2010, *Bohater naszych czasów? Uwagi o prozie Máriusa Kopcsaya*, „Pamiętnik Słowiański” (Kraków), t. 60, z. 1, s. 21–34.
- Modrovich Mária, 2011, tekst z tylnego skrzydełka książki: Zuska Kepplová, *Buchty švabachom*, Bratislava 2011, nigdzie indziej niepublikowany.
- Pišťanek Peter, 1991, *Rivers of Babylon*, Bratislava.
- Pišťanek Peter, 1993, *Mladý Dôňč*, Bratislava.
- Pišťanek Peter, 1994, *Rivers of Babylon 2 alebo Drevená dedina*, Bratislava.
- Pišťanek Peter, 1999, *Rivers of Babylon 3 alebo Fredyho koniec*, Bratislava.
- Rankov Pavol, 2008, *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*, Bratislava.
- Rehúš Michál, 2011, *Iniciačný román alebo patopsychologická sonda?*, „RAK” (Bratislava), nr 11, s. 25.
- Różycka Dorota, 2003, *O związkach między współczesną powieścią inicjacyjną a literaturą popularną*, [w:] *Powieść inicjacyjna*, red. Wojciech Gutowski, Ewa Owczarz, Toruń, 2003, s. 470–473.
- Součková Marta, 2009, *P[r]ózy po roku 1989*, Bratislava.
- Stawińska Olga, 2011, *Demitologizacja tradycji narodowej w utworze Petra Pišťanka „Mladý Dôňč”*, „Pamiętnik Słowiański” (Kraków), t. LX.
- Taranenková Ivana, 2009, *Slovenská literatúra po roku 1989*, <http://www.jetotak.sk/autonoma-zona/slovenska-literatura-po-roku-1989> (20.05.2012).

Initiation-Theme in Slovak Literature after 1989

SUMMARY

Przemysław Czapliński, a well-known Polish literary critic, once wrote: “The novel of initiation belongs to the genres – next to the parody and pastiche – well-suited for the privileged position to assist any radical political change. This is because the novel of initiation facilitates the transformation of aesthetics.” My paper will attempt to demonstrate three different findings of the “initiation-theme” and the “coming-of-age approaches” in the Slovak literature after the revolution of 1989: the ritual of entry into the history of literature after the political change, the ritual of making the contact with readers, and the fictional characters’ ritual – literary protagonist’s initiation. For this purpose, I will analyse contemporary works from the repertoire of several relevant Slovak authors (Peter Pišťanek, Mária Kopcsay, Pavol Rankov, Ivana Dobráková and Zuska Kepplová).

NOTA AUTORSKA

Olga Stawińska jest doktorantką w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania skupiają się wokół zagadnień związanych z dwudziesto- i dwudziestopierwszowieczną literaturą słowacką i czeską, a w szczególności z tematyką współczesnych realizacji gatunku bildungsroman.